

prispevkov nam to potrjuje, saj je pri večini prikaz publicistične dejavnosti v izseljenstvu uokvirjen v društveno in versko delovanje etnične skupnosti.

Izven predstavljenega tematskega sklopa sodi še pet objav: o področju sociologije migracij piše Marina **Hacin-Lukšič**; zgodovinar Matjaž **Klemenčič** opisuje uspešnost clevelandskih Slovencev na volitvah v mestni svet; slovensko šolsko katoliško dejavnost med ameriškimi Slovenci prikazujeta Darko **Friš** in Leopoldina **Plut-Pregljeva**; Breda **Čebulj-Sajko** ovrednoti avstralske, 'jugoslovanske' in slovenske migracijske študije glede na njihovo uporabnost pri etnološkem raziskovanju avstralskih Slovencev.

Za konec naj omenim še recenziji samostojnih književnih del dveh sodelavcev Inštituta, in sicer **Drnovškove** knjige **Pot slovenskih izseljencev na tuje: od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku: 1880-1924** (Ljubljana 1991) ter **Čebulj-Sajkove**, **Med srečo in svobodo: Avstralski Slovenci o sebi** (Ljubljana 1992). Njima se pridružuje še ocena knjige psihiatra Jurija **Zalokarja**, **Mavrična kača**.

In samo še zaključna misel v razmišljanje: medtem ko se ostale humanistične in družboslovne stroke na Slovenskem čedalje bolj posvečajo raziskovanju slovenskega izseljenstva, ostajata danes (generalno gledano) etnologija in kulturna antropologija izven tega prizadevanja. **Zakaj?**

Breda Čebulj - Sajko

PO SLEDOVIH...

Pričevanja koroških Slovencev 1920-1945

Knjigo so pripravili Helena Verdel, Mirko Messner, Andreas P. Pittler, Vidas Oblid, Jože Rovšek, Meta Domej. Izdala Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, 1991.

Skoraj štiristo strani obsežna knjiga sodi po svoji tipologiji v tako imenovano ustno zgodovino, saj je rezultat devetinpetdeset pripovedi - in to dobesedno, ker so bile posnete najprej na magnetofonski trak in nato transkribirane in toliko poknjižene, da omogočajo nemoteno branje - koroških Slovencev, kako so doživljali in prestajali zapostavljanje in preganjanje zaradi svoje narodnosti s strani svojih sodeželanov po usodnem plebiscitu leta 1920, tako da se je marsikdo od njih pridružil med drugo svetovno vojno protifašističnemu gibanju. Glede na to, da gre za obdobje od razpada Avstro-Ogrske monarhije po koncu prve svetovne vojne in ustanovitve Avstrije v obsegu, kakršnega poznamo danes, je naslov prvega razdelka v knjigi **Koroški Slovenci in prva republika**. Sledi razdelek **Koroški Slovenci in leto 1938**, ker je tega leta Hitler zasedel Avstrijo in tedaj se je začel očiten "pregon Koroških Slovencev", kakor je naslovljen tretji razdelek, medtem ko četrti zajema

priporodi, ki sodijo v "odpor Koroških Slovencev". Vsak razdelek je opremljen s preglednim zgodovinskim orisom razmer, nakar sledijo življenjske usode skozi osebno in v veliko primerih otroško perspektivo (135, 138, 139, 141). Vendar ne toliko s političnega vidika, ampak z ravni vsakdanjega življenja. Devetinpetdeset pripovedovalcev in pripovedovalk (kot šestdeseto bi lahko zraven prišteli spomine Milke Hartmanove, prim. Borec, 35, 1983, 169-172). Z vseh krajev nekdanje slovenske Koroške, različnih starosti, stanov, izobraženosti in opredelitev sestavlja pravcato enciklopedijo življenja, seveda iz določenega izhodišča.

V prvi razdelek je uvrščenih petnajst pripovedi, kako so ljudje na lastni koži doživljali preganjanje njihove materinščine in so se otroci knjižne slovenščine učili le naskrivaj, ko so jim matere vcepljale ljubezen do domače literature (37), saj so bili slovenski napisi sodeželanom napoti ne le pri postajah križevega pota v cerkvi (82), ampak tudi na zvonovih in celo nagrobnih spomenikih (107). Tako je nekdo nostalgčno dejal: "Zdaj bomo pa slovensko pesem slišali še samo na pogrebih. Bomo pa na vse pogrebe šli, da jo bomo vsaj še tam čuli." (95) Otroci, prihajajoč iz šole, so pretresali do mozga svoje starše, pozdravljajoč jih: "Heil Hitler". (101-102) Sin je po vrnitvi z zagovora na občini jokal in rekel "Ati, boglonaj, da ste me tako vzgojili, da tudi v najtežjih urah nisem zatajil svojega materinega jezika." (116)

Vas, ki je danes ni več; Transilvanija v sedemdesetih letih (foto: M. Fister)

Tragična žrtev preganjanja v tem obdobju je duhovnik Vinko Poljanec, ki so ga po eni verziji zastrupili, po drugi pa mu dajali v hrano steklovino. Umrli je 25. avgusta 1938 in njegov pogreb je bil veličastna manifestacija slovensko čutečih Korošcev. Ziljani so mu prinesli venec iz lipovega cvetja (94). Stene zapora v Železni Kapli spomladi 1941 pa so bile priče enako globokemu duhovnemu doživetju ob nočni adoraciji (88-89) kot se je marsikdaj dogajalo podobno v koncentracijskih taboriščih.

Šestnajst pripovedi je osredotočeno na šok izgnanstva in njegove nasledke, devetintrideset pa jih razkriva svoje motivacije za aktiven odpor proti nacizmu, kar jih je pripeljalo k partizanom. Nekateri so se raje zanje kot za odhod v nemško vojsko odločili tudi zato, da bi bili bližje doma (313).

Kako se je moralo zarezati v otroško dušo trem deklicam, ki so bile pretepeene v enem od izgnanskih taborišč zato, ker so nabirale rožice svojim materam ob materinskem prazniku (158) in vojaku, ki je iz nemške vojske prišel na dopust domov, pa našel na njem tuje ljudi, ker so mu domače preselili (178, 180), na izpraznjene domačije pa so prihajali prebivalci iz Kanalske doline. Iz okolja izgnanstva vsebuje knjiga tudi nekaj potez dobrohotnosti, ki, žal le kot izjema, potrjujejo pravilo; o stražarju, ki skuša viliti upanje spremljajočemu ga, da po dežju pride sonce, o humanem 'lagerfuehrerju' na Hesselbergu, ki je še po koncu vojne vzdrževal stike z izgnanci, tistih nemških zdravnikov, ki niso delali razločkov med pacienti (351, 293-294, 163, 170-172, 327).

O medvojnih vojaških formacijah pač še ni rečena zadnja beseda. Koroška verzija partizanstva se iz pričujoče knjige kaže bolj realistično kot je bilo v memoarski literaturi te vrste reči doslej, saj ne gre za črnobelo slikanje, ampak za vrsto nians, ki vse skupaj ustvarjajo paleto življenjske resničnosti. Apologetika do njih je tu drugače motivirana, kot smo je bili do nedavna vajeni na južni strani Alp: "*Pravijo, partizani so bili komunisti. Ja, poslušajte, mi nismo šli na to, kaj je kdo. Sploh ne, gledali smo samo na to, kdo je bil proti Hitlerju. Če bi se proti Hitlerju uprl kdo drug, bi bili pa z njim. Nekateri so izselili, mi, ki smo ostali doma, smo pa partizane podpirali. Že vselej sem rekla, mi nismo spraševali, kaj si, borili smo se zato, da bi pomagali uničiti Hitlerja. To je vse. Takih pa je bilo pri nas precej, vendar eden za drugega nismo vedeli. To je bilo dobro...*" (348) Razcepljenost prebivalstva zaradi domobranske opozicije naj bi se pojavila šele po koncu druge svetovne vojne (324-325). Le redko so doživeli kakšno priznanje za njihovo požrtvovalnost kmetje, ki so partizane fizično oskrbovali: "*Še danes ne morem pozabiti, s kakšno ljubeznijo in požrtvovalnostjo so nas ljudje vzeli v varstvo oziroma nam pomagali. Težko si je predstavljati, da je bilo to kljub vsej nevarnosti, strahu in tudi tveganju sploh mogoče. In vendar, samo s to povezanostjo in podporo ljudi na kmetijah je nastala tista moč, ki je obdržala vse skupaj. Če ne bi bilo zaledja in podpore, ne bi mogli zdržati. Teh ljudi se moram vedno spet hvaležno spomniti, da so bili tako junaški, včasih celo bolj kot borci s puškami v rokah.*" (322)... "*Zato pa pravim, da so ljudje, ki so pri nas ostali na kmetijah, prav toliko pretrpeli in storili za osvoboditev ali pa še več kot partizani. Prišla je policija, domačin se je moral vesti, kot da je z njimi.*"

Take policijske patrolje po petdeset ali sedemdeset mož so pogosto hodile naokoli. Pri nas, pri Mikeju, preden sva z Zalo odšla v partizane, so večkrat ostali čez noč. Zanetili in ležali so v hiši. Morali smo biti dobri z njimi, če pa so prišli partizani, smo jim tudi pomagali, ko smo pa vedeli, da se borijo za slovenski narod in za svoj obstoj. Če pa so policisti kje zvohal, da si imel zvezo s partizani, si pa nastradal." (245-246)

V tej zvezi je prejkone veliko novega, kar bi lahko uvrstili v poglavje o neke vrste partizanskem pravu (254, 274, 314), tudi vpičo žensk v njihovih vrstah in o drugih ženskih zadevah, o čemer doslej ni bilo priti do virov (prim. 291, 299).

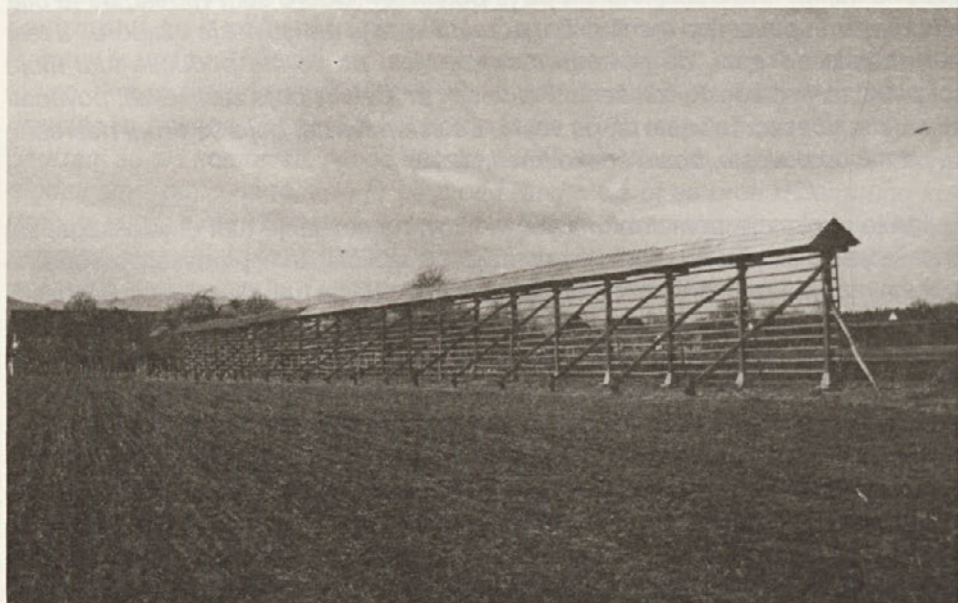
Posebno doživeto gredo pripovedi o prestanem trpljenju zaslišanj v zaporih in poniževanjih v koncentracijskih taboriščih. Iz teh izkušenj je tudi zorela definicija izdajalstva: "Hvala bogu, za nami niso več koga aretirali. Mislim, da je bilo dobro, da sem vsaj nekaj priznala, sicer bi zaprli vso družino. Potem niso nobenega več. Mi pa smo bili že tako zaprti in konec. Nekateri so pač vsako priznanje imeli za izdajo. Če pa si sam v takem položaju, je to druga reč. Koliko ljudi bi lahko izdala, pa jih nisem. Zame je izdajalec tisti, ki sam od sebe hodi na policijo in iz hudobije prijavlja ljudi. Pod takim pritiskom in z vso odgovornostjo za družino pa je o izdajstvu težko govoriti." (358) In druga izkušnja: "Mene so zasliševali v nekem posebnem prostoru, spodaj je bila taka železna rešetka in tja noter me je gnal. ...Potem mi pomoli neko sliko in reče: 'To boste pa že poznali, to je vaša sestra.' Pogledam, ni bila moja sestra, in rečem: 'Ne, prosim, to ni moja sestra. Če se hočete prepričati, Vam lahko to dokažem. Moja sestra ima dolge lase, dolge kite, a ta ima trajno.' 'No dobro. Katera pa je potem ta?' Dobro sem vedela, da je bila tista zaprta. In povem po resnici: 'Da, poznam jo, ta je tudi tu nekje v zaporu.' S tem sem morala dokazati, da govorim resnico. Malo pa so me podučile tudi moje sotrpinke, saj so bile že izkušene. Rekle so mi: 'Če vas bojo zasliševali, povedati ne smete ničesar, če veste ali ne veste. Če vse poveste, bojo še drugi nesrečni, če pa nič ne poveste, boste enako trpeli.'" (296)

Knjiga je strokovno pomembna z več vidikov, ne nazadnje tudi etnološkega, saj prinaša veliko empiričnega gradiva za raziskave različnih tem, predvsem iz socialne in duhovne kulture, manj pa iz materialne, v prid prihaja tudi slovstveni folkloristiki, predvsem zaradi ustnega posredovanja in komentarja do njega: "O teh dogodkih pripovedujem, kakor sem volje. Včasih sem razpoložena, včasih pa nisem, pa nihče od mene nič ne izve, tedaj ne morem kaj povedati, ne bu ne mu. Enkrat so privlekli sem poln avtobus ljudi in mi rekli, naj kaj povem. Malo sem že začela, sem pa kar ušla v hišo. Rekla sem: 'nak, to pa ne morem.' Če bi se človek vsak dan pogovarjal o tem in onem, bi bil seveda čisto drugačen. Tako pa si zmeraj nekako zapuščen, hudiča, ko bi moral včasih kaj pripovedovati, si pa kot majhen otrok, se ne upaš nič reči." (396)

S tem se knjiga konča in lahko bi se tudi moje poročilo. Vendar pa je prav omeniti še sitnosti, ki so jih imeli lastniki domačij, ki so se - ne vsi! - vrnili iz izgnanstva, da so jim posestva tudi pravno zares vrnili (152): "Treba je bilo imeti tak značaj, da si

lahko ravnal človeško in brez želje po maščevanju, da si skoraj vsakemu lahko rekel: 'Veš kaj, ne prepirajva se več, zakaj in kako je bilo, ampak glejva, kako bo v prihodnje.' Vsekakor so bili časi, za katere si niti najmanj ne želim, da bi se vrnil, nikomur ne želim, da pride v tak položaj. Čas, ko je bil človek čisto poživinjen in samo še orodje v rokah drugega. Vsi skupaj moramo prispevati, vsi, da ne pride spet do česa takega in da lahko zremo v boljše čase, brez strahu pred takimi stvarmi. Nikoli pa ne bomo pozabili, kako je bilo." (152) ..."Sicer nisem bila taka, da bi koga tožila ali ga osirala. Sem se pač vdala usodi in bila tiho. Taka sem še danes. Nisem za to, da bi rekla, ta pa ta je kriv. Pravim pa, da so Slovenci predobri do Nemcev. Če bi Nemci toliko prestali, bi šlo drugače. Oni bi se veliko huje maščevali. Slovenci se pravzaprav sploh niso. Seveda, če so streljali, ne boš zemlje nazaj metal. Se moraš seveda tudi boriti, moraš." (325) ..."Po vojni so me hodili spraševati, ne vem kolikokrat, kdo je kriv. Ko so zadnjič prišli, sem pa rekla: 'Kaj pa mene sprašujete, to, kar sem jaz pretrpela, nobenemu človeku ne privoščim.' Pa tudi nobenega imena nisem povedala. Tako je bilo, vedela sem pa za vse. To vem, kdo se je nad našo nesrečo smejal in kaj je kdo rekel. Vse se točno zve, od vsakega posameznega, to je neverjetno. Človeku že pride na misel, da bi kaj povedal, bi pa šli za njim. Če pa toliko doživiš in pretrpiš, pa prideš do tega, da nobenemu človeku ne privoščiš tako gorje. Kot kristjan pa še manj. Pozabiti ne moreš, odpustiti pa. Veš, če pride kaj hudega, to nobenemu človeku ne privoščiš, še tistemu ne, ki te je spravil v tako nesrečo." (238)

Marija Stanonik

Simbol slovenske identitete, porušen v osemdesetih letih (foto: M. Fister)